

PAPER

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA AN'ANAVIY QADRIYATLARNING O'RNII: IJTIMOIIY VA FALSAFIY TAHLIL

Oripov Elyor Shavkatovich¹, *

¹Qo'qon davlat universiteti, O'zbekiston

* oripoveyori1982@mail.com

Abstract

Ushbu maqolada jamiyat taraqqiyotida an'anaviy qadriyatlarning tutgan o'rne ijtimoiy va falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. An'anaviy qadriyatlarning shakllanish manbalari, ularning jamiyat hayotidagi barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati hamda zamonaviy globallashuv jarayonida yuz berayotgan o'zgarishlarga moslashuvi yoritiladi. Tadqiqotda qadriyatlarning avlodlararo uzluksizligi, ijtimoiy institutlar orqali mustahkamlanishi va milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli alohida ko'rib chiqiladi. Maqola an'anaviy qadriyatlarning jamiyatning ma'naviy, madaniy va axloqiy rivojiga ta'sir etuvchi asosiy omil ekanligini ilmiy asosda ochib beradi.

Key words: an'anaviy qadriyatlar, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy tahlil, falsafiy yondashuv, ma'naviyat, milliy o'zlik, madaniy meros, globallashuv, ijtimoiy institutlar, avlodlar uzluksizligi.

Introduction

Qadimgi Sharq hududi insoniyat keyingi taraqqiyoti uchun asos bo'luvchi eng muhim ma'naviy qadriyatlar yuzaga kelgan makon sifatida ahamiyatlidir. Xususan, bu yerda xalq og'zaki ijodi namunalari, yozuv, fan sohalari, birinchi jahon dini - buddizmning paydo bo'lishi insoniyat tarixidagi dastlabki madaniy sivilizatsiya vujudga kelganini bildiradi.

Sharqda an'anaviy qadriyatlarning shakllanishiga ta'sir etgan eng muhim omillardan biri xo'jalik yuritishda sug'orma dehqonchilikka asoslanganligidir. Sug'orma dehqonchilik esa mustahkam jamoa bo'lib o'troq yashashni taqozo qiladi. Sug'orma dehqonchilik etnik jamoalar fe'li xarakterida muayyan tizimdagi umumiy xislat va fazilatlarni shakllantirdi, keyinchalik ob'ektiv ravishda asta-sekin o'troqlashuvning madaniy tus olishi o'ziga xos an'anaviy qadriyatlar tizimini

Compiled on: December 4, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Humanities* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](#).

vujudga keltirdi.

Bizningcha, ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin: dehqonlik, yer-suvga ixlos; mustahkam jamoalik (mahalla, qishloq), jamoa fikrini qadrlash; tug'ilib o'sgan joyga bog'langanlik, muqimlik; ajdodlar xotirasiga sadoqat; oilaparvarlik; qarindosh-urug'chilik, qo'ni-qo'shnichilik kuchliligi; milliy, diniy hamjihatlik; urf-odatlarini qadrlash; xushchaqchaqlik, to'y-tomoshalar ko'pligi, xilma-xilligi; sabr-toqatlilik, andisha kuchliligi; ma'naviy saxiylik; pazandalik, milliy kulinariyamizning boyligi va boshqa ko'plab milliy xususiyatlarimiz an'anaviy qadriyat sifatida avlodlardan avlodlarga uzatilib kelinmoqda. Shu ma'noda, sug'orma dehqonchilikni an'anaviy qadriyatlarning beshigi sifatida baholash mumkin.

Metods

Ushbu tadqiqot jamiyat taraqqiyotida an'anaviy qadriyatlarning o'rne va ularning ijtimoiy-falsafiy mazmunini tahlil qilishga qaratilgani sababli, metodlar tanlanishi mazkur masalaning kompleks, ko'p omilli va ko'p qatlamli tabiatini inobatga olgan holda belgilandi. Tadqiqotda sifat yondashuvlar ustuvor bo'lib, quyidagi metodlar qo'llandi:

Falsafiy-gnoseologik tahlil metodi orqali an'anaviy qadriyatlar mohiyati, ularning bilish jarayonidagi o'rne, inson dunyoqarashi va ongiga ta'sir mexanizmlari falsafiy kategoriyalar asosida o'rganilib, qadriyatlarning ontologik, aksiologik, epistemologik jihatlari tahlil qilindi. Bu yondashuv qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotiga ta'sirini nazariy asosda aniqlash imkonini berdi.

Sotsiologik tahlil asosida an'anaviy qadriyatlarning bugungi jamiyat hayotidagi o'rne empirik ma'lumotlar va sotsiologik tadqiqotlar natijalariga tayangan holda o'rganildi. Xususan, so'rovnomalar, statistik ma'lumotlar, yoshlar, oila, ta'lim, diniy-ma'rifiy sohalarga oid hisobotlar, OAV va ijtimoiy tarmoqlardagi diskurslar kontent-tahlil qilindi. Sotsiologik tahlil qadriyatlar haqidagi zamonaviy ijtimoiy tasavvurlarni o'lchashga yordam berdi. An'anaviy qadriyatlar tarixiy-qiyyosiy metod asosida o'rganilganda o'zbek jamiyati qadriyatlarining o'zgarish dinamikasi, globalizatsiya davrida an'anaviy qadriyatlar transformatsiyasi, boshqa madaniyatlar bilan taqqoslanadigan o'xshash va farqli jihatlar

aniqlanadi.

Results

An'anaviy qadriyatlar o'tmish bilan bog'liqligi uchun ham qadrlidir. Chunki ularda insoniyat tarixiy taraqqiyoti tajribalari mujassamdir. Ushbu fikrni I.P. Veynberg Sharq madaniyati "ilk kashfiyotchi va asoschi sifatida ulkan missiyani" bajardi deya asoslaydi. Darhaqiqat, dastlab G'arb ijtimoiy-ma'naviy hayotini Sharq yutuqlaridan foydalanib rivojlantirgan bo'lsa, Sharq ijtimoiy-ma'naviy hayoti hanuzgacha zamonaviylik antitezisi hisoblangan an'anaviylik ko'rinishida rivojlanmoqda. Sharqda an'anaviy turmush tarzini saqlanib qolishida ibtidoiy muhitning ta'siri kuchli bo'lgan.

Kishilik tarixining ilk davrlarida an'analarning shakllanishi ixtiyoriy ong irodasiga bog'liq bo'lmay, balki tabiiy zaruriyat tufayli yuzaga kelgan. Masalan, dastlab jamoaning sog'lom, baquvvat yoshlari o'z urug'idagi kuch va madordan ayrilgan keksalarni o'lja tutolmagan kunlari iste'mol qilgan. Keyinroq ovchilik va termachilik sohasidagi to'plangan bilim va tajribalarni saqlash hamda keyingi avlodga uzatish zarurati jamoadagi keksalar qadrini oshirdi, bu esa avlodlar o'rtasidagi munosabatlarning yumshatilishiga olib keldi. Yoshi ulug'lar sekin-asta faqat bilimlarni saqlab, kelajakka uzatuvchi vositadan har qanday ko'rinishdagi ijtimoiy muammolarni hal etuvchi faol va kerakli shaxsga aylanib bordi. Ular "tabu" tizimini shakllantirib, umumiy nazoratni qo'lga oldilar. Ushbu ruhsat va taqiqlar an'analarning dastlabki, eng sodda ko'rinishi bo'lib, ularga ommaviy itoat etish jamoaning e'tiqodiga aylana bordi.

Professor I.Karimov ta'kidicha, dastlab "tabu"lar haqida tasavvurlar sodda bo'lgan, urug' jamoa davrida katta tajribaga ega bo'lgan oqsoqollar vafot etgach, ular tomonidan aytilgan va qilingan ishlar kelajak avlodga ertak, afsonalar shaklida singdirilgan. Ulardagi g'oyalarga sig'inish ruhi ibtidoiy jamoa barqarorligining sharti bo'lib qoldi. Professor I. Karimov fikrlaridan ko'rinib turibdiki, an'analarning ibtidoiy jamoa davri odamlari tafakkuri va turmush tarzining yuksalishida katta turtki bo'lib, odam va olam munosabatlariga to'g'ri yondashish ko'nikmasini shakllantirdi.

Ibtidoiy davrdan mifologik fikrlash usuli, nutq va faoliyat meros bo'lib o'tdi. Shu bilan birga qadimgi Sharq madaniyati namunalari o'z dunyosining boshlovchisi sifatida namoyon bo'ldi. Qadimgi Sharqda yaratilgan miflar tashqi tomondan an'anaviy shaklda namoyon bo'lsada, aslida ular kelajakka yo'nalgantirilgandir.

Masalan, "enklar va koinot", tangri Ptax haqida, Xitoyning afsonaviy hukmdori haqidagi miflarda xudolar, ziroatchilik va hunarmandchilik kashfiyotchilari, dastlabki qurilish loyihachilari, qonun va yozuv ixtirochilari an'anaviylik negizida zamonaviylikka xos bo'lgan qadriyatlarning ijodkori sifatida namoyon bo'ladi. Ertak va afsonalar ijtimoiy taraqqiyot qonunlarini o'zida in'ikos ettirib, an'anaviy obrazlar orqali tasvirlanadi.

Qadimgi Sharq xalqlarining an'analari va e'tiqodlari haqidagi ma'lumotlar bugungi kungacha saqlanib qolgan bo'lib, ular bizning tasavvur dunyomizni keskin farq qiluvchi olamga boshlaydi. Qadimgi Sharqda an'analarning shakllanishi miflarga asoslangan dunyoqarash bilan chambarchas bog'liqdir. Qadimgi Sharqda voqea - hodisalar oqibati ilohiy kuch bilan bog'lanadi. Shuning uchun ko'pincha muammoga "nima uchun" deb emas, balki "kim aybdor" deb murojaat qilinadi. "Sabablarni" bunday idrok qilish oqibatida miflarga asoslangan dunyoqarash ayrim va butuncha, bir-biriga o'xshash har qanday tashqi moslikni qabul qiladi. Funktsional aloqadorlik sifatida makon va zamondagi har qanday bog'liqlik so'zi bilan mifologik tafakkurning fikran bog'liqligi haqida gapirishga imkon tug'iladi. Fikriy bog'liqlik bilan o'xshash tafakkur ham aloqador. O'zi uchun notanish voqea-hodisani anglash uchun unga o'xshash voqea-hodisani o'tmishdan izlab qiyoslaydi. Zero, dastlabki negiz tendensiyasiga muvofiq voqelikdagi barcha voqea-hodisalarga yagona asos Yaratganning ilk andozasidir.

Miflarga asoslangan dunyoqarashning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda har qanday taraqqiyot qarama-qarshi taraflar birikuvi natijasi sifatida baholanadi. Masalan: yuqori-quyi, o'ng-so'l, osmon-yer, mag'rib-mashriq, kun-tun, hayot-o'lim va boshqalar. Shu ma'noda, o'ng, yuqori, yaqin, hayot, yorug' ijobiy xususiyatni, so'l, quyi, uzoq, qorong'i esa salbiy jihatini tashkil qiladi. Miflarga asoslangan dunyoqarashning o'xshash

jihatlarini uning an'anaviyligini belgilaydi.

An'analar xalqimizning turli ko'rinishdagi turmush tarzi, urf-odat va marosimlari bilan o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, ular ma'lum namunadagi axloqiy me'yorlarga tayanadi, etnik birlik faoliyatida adolat mezonini hisoblanadi. Chunki ularda jamoaning ulug' tarixiy saboqlari aks etgandir. Sharq xalqlari hayoti, turmush tarzi qadimdan an'anaviy qadriyatlar asosida olib borilgan. Shu ma'noda, ajdodlar merosi mutloq haqiqat sifatida qabul qilingan. Sharqona axloq negizini azaldan mavjud bo'lgan an'analarni qayta tiklash hamda o'z hayoti parametrlarini belgilashda ularga bo'ysunib yashash tashkil etadi. P.Gurevich shunday deydi: "Kishilar harakatining ko'kdagi ilohiy timsolga talpinishi ularni iloh bilan bog'lab, axloqda voqelikka aylandi".

Kishilarning shaxsiy, oilaviy hamda jamoa bilan faoliyatida marosimlar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday jamiyat kishilari ongida o'tmish qadriyatlari e'zozlanib, ularga ijobiy qarashgan. Ijtimoiy ong shakllarining barqaror rivojlanishi ham an'anaviy jamiyatlarga xos belgidir. Zamonaviy jamiyat vakillari esa olamni doimo intensiv o'sishda deb biladi. Ularning fikricha, olam yangicha qiyofaga kirishi uchun tinimsiz o'zgarishlar, islohotlar zarur. Bu holat bir tomondan, zamonaviy jamiyat a'zolarini olamni chuqur o'rganishga qiziqishining kuchliligini ifodalasa, boshqa tomondan olamdagi tabiiy resurslarni hammadan ilgari va ko'proq egallab olishga yo'naltirilgan faoliyat ekanligi bilan ham xarakterlanadi.

Miflarga asoslangan dunyoqarash bo'yicha individ etnik birlikning bo'lagi hisoblansa, etnik birlik o'zi va jamoa taqdirini ilohiy kuch bilan bog'lagan. Barcha an'anaviy talimotlarda shaxsiy javobgarlik hissi mavjud bo'lsada, umumiy ijtimoiy voqelikka nisbatan u ikkilamchi mazmun kasb etgan.

Markaziy Osiyoda jamiyatimiz ma'naviy-axloqiy muhitini sog'lomlashtirishga xizmat qiladigan qadriyatlar tizimi uzoq tarixga ega. Jumladan, shu kungacha butun insoniyatga ma'naviy ozuqa berib kelayotgan zardushtiylarning muqaddas kitobi "Avesto", mustamlakachilar bilan kurashlarda millat g'ururi va nomusi uchun o'z jonini qurbon qilgan Spitamen, Shiroq va To'maris

qahramonliklari madh etilgan afsonalarning avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgani milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz an'anaviy xususiyatga egaligini ko'rsatadi.

Mifologik dunyoqarash mahsuli sifatida vujudga kelgan an'ana va qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishining ma'naviy "buloq"laridan biri zardushtiytlarning muqaddas kitobi "Avesto"dir. Unda xalqimizning jamiyat va tabiat haqidagi dastlabki qarashlari va tasavvurlari aks etgan bo'lib, undagi xulosalar bugungi kun kishisi uchun olam va odam munosabatlarini o'rganishda nazariy-uslubiy asos bo'la oladi.

Zardusht ta'limotida ijtimoiy adolatni qaror toptirish yakka-yu yagona xudo – Axuramazda vahiylariga qattiq amal qiladigan komil aql egasi – inson obrazi bilan bog'lanadi. Komil aql egasi o'z hayot ma'nosini belgilashi uchun axloqiy tamoyilga asoslanadi: ezgu fikr, ezgu niyat, ezgu amal. Bu tushunchalar qadriyatga aylanishi uchun shaxs-oila-jamiyat tizimida yagona umumijtimoiy ruhiy holat shakllanishi uchun tinimsiz ushbu so'zlar muqaddasligi takrorlanib, afsonalar, allalar, she'rlar, dostonlar, matallar ko'rinishida targ'ibot-tashviqot qilingan. "Qadrlash bu yaratishdir! Qadr barcha qadrlangan narsalarning durdonasi va javohiri. Qadr qadrlash orqali namoyon bo'ladi, mag'zsiz yong'oqda qadr yo'q". Zardusht tilidan Nisshe qadriyat tushunchasiga shunday baho bergan edi.

"Avesto"dagi fikr va qarashlar miloddan avvalgi XIII-IV asrlar oralig'ida yashagan etnik birliklar dunyoqarashi, o'y-xayollari, turmush tarzi, an'ana va urf-odatlar mahsuli sifatida namoyon bo'lib, butun bir qadriyatlar tizimini tashkil etadi. Ushbu ta'limotda tub etnik birlik maqsad va manfaatlariga mos kelgan fikr va qarashlar an'ana sifatida e'zozlanib, vorisiylik tamoyili asosida avloddan avlodga uzatilib, bugungi kungacha ijtimoiy hayotning ko'pgina sohalarida yashab kelmoqda. Zardushtiylik ta'limotida an'anaviy qadriyatlar ikki tizimda namoyon bo'ladi:

- shaxs-tabiat tizimidagi an'anaviy qadriyatlar;
- shaxs oila-jamiyat tizimidagi an'anaviy qadriyatlar.

"Avesto"da tuproq, suv, havo, olov muqaddaslashtirilib ularni ifloslantirish va isrof etish eng og'ir gunoh hisoblanib, bunday jinoyatlar

uchun "sudya Zaratushtroema – Oqsoqollar Kengashi vakillari va jamoaning nufuzli a'zolari bilan kelishgan holda ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab asosan qamchi bilan jazolash, jarima, ba'zi hollarda o'lim jazosi" ham qo'llangan.

Axuramazdaning "yerga yaxshi, sog'lom urug'lar sepishdan ortiq savob ish yo'q", "olam go'zalligi dehqondan, kimki yerga urug' qadabdi, u odamiylikka imon keltiradi, yagona shu yo'lga haqiqat bo'lib, qolgani sarobdir" kabi fikrlari bugungi kunda ham amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kishilarda mehnatsevarlik ko'nikmasini shakllanishiga xizmat qiladi. Xususan, ilmiy-texnika inqilobi ta'sirida bugungi yoshlarda iste'molchilik kayfiyati rivojlanishi, ularda mehnat qilish mayllarining zaiflashuviga sabab bo'lmoqda, bu esa "Avesto"dagi dehqonchilikka oid an'anaviy qadriyatlarni qaytadan baholash zaruratini tug'diradi.

"Avesto"da shaxs-oila-jamiyat tizimidagi muammolar ham atroficha o'rganilib, ularni insoniylik mezonlari asosida hal etish usul va vositalari ishlab chiqilgan. Zardushtning "Tarbiya hayotning eng muhim tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim" degan fikri bugungi yangilanishlar jarayoni uchun ma'naviy o'lchovdir. Zardushtiylik ta'limoti an'anasiga ko'ra, bola 7 yoshga to'lganda "muqaddas ko'ylak" kiydirish marosimi o'tkazilgan va shu kundan u murabbiy qo'lga topshirilgan. Marosimda bola murabbiysi bilan birga Axuramazdaga ezgu fikr, ezgu niyat, ezgu amal orqali Komil aql egasi bo'lishga qasam ichgan. Bunday mashg'ulot bir kunda besh marotaba takrorlangan.

Butun hayoti davomida ushbu qasamni yodga solib turish uchun 15 yoshida jun ipakdan to'qilgan kamar bog'langan. Ontini buzgan kishidan kamar yechib olinib, jamiyatdan badarg'a qilingan. Ushbu an'ana orqali, avvalo, yoshlar qalbida yagona Axuramazda ezgulik timsoli sifatida gavdalanib, uning o'g'itlari asosida yashash rizoligi paydo bo'ladi, qolaversa, yovuzlik timsoli Axrimandan nafratlanish hissi shakllanadi. Bu esa kelajakda oqni qoradan, halolni haromdan ajratuvchi, gunoh ishlardan hazar qiluvchi kishilar jamoasining shakllanishiga xizmat qilgan.

Ushbu ta'limotga ko'ra "yaqin qarindoshlar o'rtasida farzandlarning o'zaro oila qurishi ma'n qilinganligi, sog'lom avlodning tug'ilishi uchun

ota-onalar sharob va turli giyohvand moddalarni iste'mol qilmasliklari zarurligi" kabi qarashlari nafaqat millat sog'ligini, balki jamiyat ma'naviy muhitini sog'lomlashtirish omili bo'lishligini yaxshi bilganlar. Yoki "yomon ovqatlanigan xalq na yaxshi, kuchli ishlovchilarga va na sog'lom, baquvvat bolalarga ega bo'ladi... Yomon ovqatlanishdan odob-axloq ham aynib ketadi. Agar non mo'l-ko'l bo'lsa, muqaddas so'zlar ham yaxshi qabul qilinadi". Bu fikrlar tashqi tomondan juda sodda ko'rinsada, aslida ularda butun bir insoniyat tajribasi mujassam.

Bugungi yangilanishlar davrida ko'pgina an'anaviy qadriyatlar mazmun-mohiyati ijobiy yoki salbiy tomonga og'ib ketmoqda. I.Karimov ta'kidicha, insonning qadri yaxshilikning g'alabasi uchun kurashida, ma'naviy qiyofasida, ijtimoiy faoliyatida o'z ifodasini topadi. Voqelikdagi ijtimoiy ong narsa va hodisalar qadrini mohiyatidan emas, balki sirtidan izlamokda. Bu esa falsafadagi shakl va mazmun mutanosibligini buzmoqda. Ushbu holatni jamiyatning barcha sohalarida kuzatish mumkin: san'at, me'morchilik, kundalik turmush tarzimiz. Ushbu voqelik yechimi "Avesto"da "... tanalaringizga nisbatan qalbingiz haqida ko'proq qayg'uring" jumlasini bilan ifoda etilgan. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, zardushtiylik ta'limotida qadimgi ibtidoiy e'tiqod shakllari elementlarini hamda ularga xos bo'lmagan yakkaxudolilik, ijtimoiy-ma'naviy yuksalish belgilarini uchratish mumkin.

Ushbu ta'limot inson va jamiyat hayotiga xavf soluvchi har qanday ko'rinishdagi harakatlarni qoralab, ularni o'z istaklarida xolis bo'lib, bir-birlari bilan murosa qilib yashashni odat qilishlari, g'arazgo'ylik, hasadgo'ylik, kalondimog'lik, shuhratparastlik, qonunsiz ishlardan o'zlarini tiyib yurishga da'vat etadi. Zardushtning asosiy maqsadi o'zini va oilasini faqat halol mehnat bilan, ya'ni o'z qo'llari bilan yaratgan ne'matlar orqali tarbiya etuvchi kishilar jamoasini shakllantirish edi.

Zardushtiylik ta'limotidagi g'oyalarning xalq tomonidan qadrlanib, an'anaga aylanishi bizningcha, quyidagi omillar bilan bog'liq:

- "Avesto"da odam va olam munosabatlariga doir barcha qarashlarning yechimi ilk marotaba insoniylik mezonlari bo'yicha tahlil etilganligi";

- "fikrlar sofliigi, so'zning sobitligi, amallarning insoniyliigi" qoidasi har qanday makon va zamon uchun birday ahamiyatliligi;

- zardushtiylik marosimlari shartlariga ko'ra kuniga besh marta yuvinib, poklanib, quyoshga qarab uni olqishlab sig'inish kishilar ongi va qalbida oliy xudo Axuramazdaga bo'lgan ishonchni yanada qat'iyashtirishga xizmat qilganligi;

- ushbu ta'limotga ko'ra, ezgulik oxir-oqibat yovuzlik ustidan g'alaba qozonishi oddiy xalq ongida kelajakka ishonch uyg'otgan. O'sha davr voqeligi nuqtayi nazaridan baholaganda ushbu qarashimiz yanada asosli bo'ladi. "Avesto" nafaqat umumbashariyatga daxldor g'oyalarning beshigi, balki o'zidan keyin paydo bo'lgan barcha ta'limotlar uchun ma'naviy asos sifatida ham qadrlidir. Biz bugungi yangilanishlar davrida an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolish uchun zardushtiylik ta'limotining kuchli va ta'sirchan mafkurasi xususiyatlarini yangi metodlar, tadqiqot usullari yordamida tadqiq etish, bu dinning bugungi kunda ham o'z ta'siriga ega, zamon ruhiga mos qadriyatlarini amaliyotga joriy etishning ijtimoiy murvatlarini ishlab chiqish orqali inson va jamiyat ma'naviy barqarorligini ta'minlash mumkin.

Turk hoqonligi davrida ijtimoiy ma'naviy hayotning barcha sohaları yuksak darajada rivoji haqidagi ma'lumotlar qabrlarga bitilgan Ko'k turk bitiklar, Qal'ai Mug', Afrosiyobdan topilgan bo'lib, ular asrlar davomida qadriyatlarimiz mazmun-mohiyatini yanada boyitib, bugungi tarraqqiyotga asos bo'layotgan an'anaviy qadriyatlar tizimini shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. "Erta-yu kech amringizga tayyorman. Ammo kiyimimizning oldini ochishga, o'rilgan sochlarimizni yozishga, tilimizni o'zgartirishga va sizning qonunlaringizni qabul etishga kelsak, bizning an'ana va urf-odatlarimiz juda qadimiy bo'lgani tufayli ularni buzishga jasoratim yetmaydi. Butun mamlakatimizning qalbi birdir". Turk hoqoni Ishparaxonning Xitoy imperatori talablariga bergan javobi fikrimizni dalillaydi.

Odam va olam munosabatlarining turli sohalariga doir masalalarni yechishda islom dini ham juda katta nazariy va amaliy tajribaga, ahamiyatga ega. Shuning uchun IX-XX asrlar adabiyoti asosiy mohiyati islom dini qadriyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Qur'oni Karim

va Hadislar islom dini qadriyatlari manbai hisoblanib, ular orqali ijtimoiy ongda qadr va qadrlanish tuyg'ulari rivojlantirilgan. Insonlar ongida islomiy an'analarga asoslangan aqidaviy ongni shakllantirishda ushbu din marosim va urf-odatlar muhim ahamiyatga ega bo'lgan. "Islom dinida Qur'onning birinchi marta Muhammad alayhissalomga nozil bo'lgan kunning "Laylatul qadr" deb, ya'ni "qadr kechasi" deb atalishi ushbu fikrimizni asoslaydi. Shu boisdan ham F.A.Mamadaliyeva, islomiy qadriyatlar yosh avlod ongida vatanparvarlik, fidoyilik, insonparvarlik, iymon-e'tiqodlilik hissini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi degan xulosaga keladi.

Islom dini yoyilgan an'anaviy jamiyatlar ichki hayotida qonun va normalar ko'p holatlarda islomiy an'ana va urf-odatlardan ozroq ta'sirga egaligini kuzatish mumkin. Jamiyat hayotida islomiy an'analarning bunday ta'sirga egaligi, bir tomondan ijtimoiy-ma'naviy barqarorlikka xizmat qilsa, boshqa tomondan qonun ustuvorligiga xavf tug'dirishi mumkin. V.Plastun fikricha, islom dini ommaviy dunyoqarashni shakllantirishda siyosatga asosiy urg'u beradi hamda u jamiyat qurilishining tamal toshi hisoblanishini ta'kidlaydi. Darhaqiqat, o'zbek jamiyatida islomiy an'analarga XX asrgacha e'tiqod, mafkura, davlat boshqaruvi dasturi sifatida ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir ko'rsatgani ma'lum.

Chorizm davrida islomiy an'analarga ham kommunistik mafkura ta'sirida qoldi. Sho'ro hukumati bunday an'analarga qarshi kurash e'lon qildi. Tinimsiz olib borilgan ateistik islohotlar natijasida jamiyat a'zolari ongida tom ma'noda qo'she'tiqod shakllandi. Bu holat jamiyat a'zolari tafakkurida sekin-asta atrofdagi voqealarga loqaydlik, beparvolik kabi illatlarni shakllanishiga, bu esa jamiyat sohalarida turg'unlikka olib keldi. Ushbu voqelikning avj olishi jamiyatimizda yangicha fikrlovchi kishilar toifasini shakllantirib, ularni hurriyat yo'lida birlashuviga asos bo'ldi.

Bugungi voqelik mohiyatidan xabardor bo'lgan har bir davlat ijtimoiy-ma'naviy hayotning barqarorligi odamlar tafakkurida ma'naviy ko'rinishdagi an'anaviy qadriyatlarni rivojlantirish hamda mustahkamlash orqali yuzaga kelishini yaxshi anglaydi. Uzoq davom etgan ma'naviy - mafkuraviy tahdidlarga qaramay, xalqimiz

avloddan avlodga o'tib kelayotgan o'ziga xos an'anaviy qadriyatlarini saqlab qoldi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, an'ana va qadriyatlarni qayta tiklash jarayoni bir-biridan tubdan farq qiluvchi tuzumlar o'rin almashayotgan juda murakkab vaziyatda amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda avvalgi qadriyatlar tizimidan butunlay voz kechilmadi, balki "katta hayot va kurash tajribasiga, siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, hamda ma'naviy ma'rifiy salohiyatga ega bo'lgan xalq sifatida" mavjud qadriyatlar tizimini qayta baholash, ya'ni dialektik inkor qonuniyatidan unumli foydalanib, yangi taraqqiyot yo'lidan bormoqdamiz.

Ayni shu inkor etishning dastlabki damlarida ijtimoiy-siyosiy hayotda birmuncha chigalliklar kelib chiqdi. Bu chigal holatlarni yuzaga kelish omillaridan biri ijtimoiy ongda voqelikdagi vaziyatni to'g'ri baholashga qodir bo'lgan ilmiy - falsafiy dunyoqarashning zaifligidir. Chunki totalitar tuzum davrida narsa va hodisalarning sifati emas, balki soni, miqdori muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Ular uchun yetuk salohiyatga ega kadrlar emas, har qanday buyruqni mushohadasiz bajarishga tayyor turgan shaxslar kerak edi. Sobiq tuzum asorati sifatida namoyon bo'lgan ushbu holatlar mustaqillikning ilk onlarida buzg'unchi qiyofadagi diniy va siyosiy muxolifatlarni vujudga keltirdi. Voqelikning bunday tus olishi ijtimoiy - ma'naviy jarayonlarni ehtiyotkorlik va puxta o'ylangan rejalar, dasturlar asosida amalga oshirishni taqozo etdi. Ushbu strategik ahamiyatli dasturlar avvalo yangi voqelikka moslashayotgan qadriyat va an'analarga ijodiy yondashishga, jamiyatimizni modernizatsiyalash talablariga javob beradigan ma'naviy - axloqiy jihatdan ahamiyatli an'analarni, urf- odatlarni tanlab olish zaruriyatiga asoslangan edi.

Yuqoridagi fikrlarni xulosa qilib aytganda, an'anaviy qadriyatlarning kelib chiqishi ibtidoiy jamoa davridan boshlanadi. Mifologik tafakkur, "tabu" tizimi, oqsoqollar hokimiyati, ertak va afsonalar qadriyatlarning eng dastlabki ko'rinishlari sifatida shakllangan. Avlodlar o'rtasidagi bilim uzatish qadriyatlarning ijtimoiy zaruriyat asosida paydo bo'lganini ko'rsatadi. Sug'orma dehqonchilik qadriyatlarning asosiy shakllantiruvchisidir. Yerga hurmat, jamoaviylik,

mahalla anʼanalari, qoʻni-qoʻshnichilik, sabr-toqat, bagʻrikenglik, oilaparvarlik kabi qadriyatlar aynan oʻtroq dehqonchilik asosida vujudga kelgan.

Zardushtiylik qadriyatlar tizimining bosh manbalaridan biridir. “Avesto”da: tabiatni asrash (yer, suv, havo, olovni muqaddas bilish), mehnatsevarlik, ezgu fikr – ezgu soʻz – ezgu amal tamoyili, tarbiyaning ustuvorligi, sogʻlom avlod gʻoyasi kabi qadriyatlar aniq ifoda etilgan. Bu qadriyatlar bugun ham ijtimoiy hayot uchun ahamiyatlidir.

Turkiy davr qadriyatlarida milliy iftixor va mustaqillik ruhi ustuvor boʻlgan Koʻk turk bitiklarida vatanparvarlik, jasorat, xalq birligi, ajdodlar oʻgitiga sadoqat qadriyat sifatida eʼzozlangan.

Islom dini qadriyatlarni yangi bosqichga koʻtardi. Islomning: adolat, halollik, saxovat, mehr-oqibat, maʼrifat, imon-eʼtiqod, kabi qadriyatlari oʻzbek jamiyatida chuqur ildiz otgan. Islomiy anʼanalar yosh avlod tarbiyasiga kuchli taʼsir koʻrsatgan.

Sovet davrida qadriyatlarga bosim boʻlgan, ammo ular yoʻqolmagan. Ateistik siyosat oqibatida “qoʻsh eʼtiqod” shakllangan, lekin xalq oʻz anʼanaviy qadriyatlarini saqlab qola olgan.

Mustaqillik davri qadriyatlarning qayta tiklanish davri boʻldi. Jamiyat yangi sharoitga mos qadriyatlarga ehtiyoj sezdi: milliy tiklanish, maʼnaviy yangilanish, ijtimoiy barqarorlik, bagʻrikenglik, yoshlar tarbiyasi, modernizatsiya ehtiyojiga mos qadriyatlar.

Anʼanaviy qadriyatlar zamonaviylik bilan uygʻunlashmoqda. Bu esa bugungi yoshlarning isteʼmolchilik kayfiyatini cheklash, maʼnaviy immunitetni kuchaytirish, oilaviy qadriyatlarga qayta eʼtibor qaratish zaruratini kuchaytirmoqda.

Discussion

Tadqiqot natijalar shuni koʻrsatadiki, anʼanaviy qadriyatlar jamiyat taraqqiyotiga toʻsqinlik qiluvchi emas, balki uni tartibga soluvchi, maʼnaviy muvozanatni taʼminlovchi kuchdir. Zardushtiylikdan islomgacha, turkiy bitiklardan Sharq falsafasigacha boʻlgan qadriyatlar tizimi zamonaviy oʻzgarishlar sharoitida ham ahamiyatini yoʻqotmagan, faqat mazmunan yangilanmoqda.

Bugungi modernizatsiya sharoitida: konstruktiv qadriyatlarni rivojlantirish, destruktiv, eskirgan

urf-odatlarini esa cheklash, jamiyatda maʼnaviy barqarorlikni taʼminlash, yosh avlodga sogʻlom dunyoqarashni singdirish asosiy vazifalardan biridir. Kadrlar siyosati, maʼnaviy-maʼrifiy ishlar, taʼlim tizimi anʼanaviy qadriyatlar bilan uygʻun ravishda olib borilsa, jamiyat barqarorligiga sezilarli ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Shu bois “Yangi Oʻzbekiston” mafkurasi tarixiy-madaniy merosga tayanishi, uni zamonaviy hayot talablariga moslashgan holda rivojlantirishi zarur.

Tan olish kerakki, bugun jamiyat ijtimoiy-siyosiy darajasi nisbatan kuchsizligi sababli, umrini oʻtab boʻlgan baʼzi ijtimoiy-siyosiy koʻrinishdagi anʼana va urf-odatlarini qadriyat sifatida eʼzozlab kelmoqda, buning oqibatida voqelik talab qilayotgan zamonaviy qadriyatlarning ijtimoiy ongga singish jarayoni qiyin kechmoqda. Prezidentimiz taʼkidicha, bugun jamiyat sohalarini tubdan yangilash zarur. Yangi fikr va innovatsion gʻoyalar buyuk kelajagimizni barpo etishning poydevori boʻlishi kerak. Shu maʼnoda, hozirgi modernizatsiya jarayonlari xalqimizdan ushbu hodisani muvaffaqiyatli davom etishi uchun ularga ongli tarzda itoat etib, hayotiy dasturlarga aylantirishni taqozo etmoqda.

Anʼanaviy qadriyat xususiyatlaridan biri turgʻunlikni ijtimoiy ong va jamiyat sohalaridagi turgʻunlik emas, balki maʼnaviy – axloqiy muhitni barqarorlashtirish omili sifatida tushunish yoki anʼanaviy qadriyatlardagi yashovchanlik xususiyatini destruktiv koʻrinishdagi zararli gʻoyalarga qarshi kurasha olish qobiliyatini anglash lozim. Yangi Oʻzbekistonning mafkurasi anʼanaviy qadriyatlarga tayanishi zarur, chunki ularda bir necha asrlik hayotiy tajriba mavjud.

Xulosa

Yuqoridagi fikrlardan mantiqiy xulosa shuki, ushbu hududda turli mazmundagi madaniyatlar, dinlar bir oila kabi yashagan, har bir sivilizatsiya egalari oʻz anʼana, urf-odatlarining konstruktiv va destruktiv jihatlarini mahalliy xalq turmush tarziga ixtiyoriy va majburlov vositalari yordamida singdirgan. Ushbu omillar xalq mentalitetida sabr-toqatlilik, bagʻrikenglik, samimiylik, mehnatsevarlik, oʻzaro qoʻllab-quvvatlash kabi asriy anʼanalarni shakllantirgan hamda anʼanaviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish orqali ijtimoiy ongda

umumiy xalq ruhi, xulq – atvorni yuzaga keltirgan.

References

1. Veynberg I.P. Rojdeniye istorii: Istoricheskaya mysl na Blijnem Vostoke serediny I tysyacheletiya do n.e. – Moskva: Nauka, 1993. – Str. 125.
2. Karimov I. Imon va maslak tarixi. – Toshkent: Yangi nashr, 2010. – B. 27.
3. Gurevich P.S. Filosofskaya antropologiya. – Moskva: Vestnik, 1997. – Str. 217-218.
4. Alimasov V. Falsafa yoxud fikrlash chanqog'i. – Toshkent: Falsafa va xuquq, 2007. – B. 52.
5. Boboyev H., Hasanov S. "Avesto" – ma'naviyatimiz sarchashmasi. – Toshkent: Adolat, 2001. – B. 76.
6. Boboyev H., Hasanov S. "Avesto" – ma'naviyatimiz sarchashmasi. – Toshkent: Adolat, 2001. – B. 54.
7. Karimov I. Ma'naviyat, falsafa va hayot. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 17.
8. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. – Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati, 2004. – B. 14.
9. Oripov E.Sh. Historical and philisophical roots of the development of traditional values journal of central Asian social studies. – 2021. 2.(1)P.126. <https://doi.org/10.37547/jcass/volume02issue01-a19>
10. Ziyotov Z. "Turon qavmlari". – Toshkent: "Istiqlol 2008. – B.143.
11. Qambarov A.A. Jamiyatning ma'naviy yangilanishi jarayonida ilmiy qadriyatlarning roli. fals.fan. nomz. diss. – Farg'ona. 2006. – B. 14.
12. Mamadaliyeva F.A. Islomiy qadriyatlarda shaxs mas'uliyati muammosi. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent. 2020. – B.18.
13. Vladimir P. Takoy raznyy islam. Sentralnaya Aziya i Kavkaz. – Stokgolm. 2000. №5(11). – Str. 15.
14. Mirziyoev Sh.M. "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. – B. 6.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi". 2017-yil, dekabr.